

ЖАГДАЛЫН ЛХАГВЫН ОРЧУУЛГАД ХИЙСЭН ЗАРИМ АЖИГЛАЛТ

Ц.Магсар¹²

Товч утга: Жагдалын Лхагвын 80 насны ойд зориулсан энэхүү өгүүлэлд орос хэлнээс орчуулсан зарим зохиолуудад нь ажиглалт хийж орчуулагчийн хэрэглэж байсан түгээмэл арга, хувиргалын онцлогийг жишээ баримтад тулгуурлан тайлбарлав. Тухайлбал, утга тодруулж орчуулах, тэр дундаа утга дэлгэрүүлэх ба ялгаруулах, чимэг нэмэх, өөрийн дүрслэлээр баяжуулах, мөн утга ерөнхийлж орчуулах, утга тонгоруулж орчуулах зэрэг аргыг тэрээр орчуулгадаа нийтлэг хэрэглэдэг байжээ.

Түлхүүр үг: яруу найраг, орчуулга, утга дэлгэрүүлэх, утга ялгаруулах, инверс

Жагдалын Лхагва орос, украин, испани хэлнээс уран зохиолын орчуулга хийдэг, яруу найраг, үргэлжилсэн үгийн аль ч төрлөөр орчуулгын ихээхэн өв үлдээсэн, өөрийн гэсэн арга маягтай, баримталдаг зарчимтай орчуулагч байжээ. Мэдээж тэр орос сурч, орос хүмүүстэй нөхөрлөж байсан учраас цаад соёлын онцлогийг сайн мэддэг, өөрийн ахуй соёл, эх хэлний арвин баялаг мэдлэгтэй тул соёлын болоод хэлний үзэгдлүүдэд хувиргал хийх чадвар сайтай, түүнийг нь өөрийнх нь билэг авьяас байнга хөхиүлэн хөөрөгдөж байдаг онцлогтой байсан гэж хэлж болно. Цаад ард түмнийхээ гүнд байсан нь бичсэн зохиолуудаас нь харагддаг. Жишээ нь, “Прощай”, “Дарцаг чамайг үүрд дурсана” өгүүллэгүүд байна. “Прощай” өгүүллэгт дадлага цуг хийж байсан Света охины дотоод сэтгэлийн илэрхийллийг их сонин маягаар, тэгэхдээ “прощай” гэдэг үгийн утга хэлбэртэй уялдуулж гаргасан байдаг. Дадлагаа дуусаад явахдаа Света охинд “баяртай” гэж хэлэх гээд “прощай” буюу “үүрд баяртай” гэдэг үг хэлээд тавьчихсан нь охины сэтгэлийг оволзуулж, тэр нь бүр суурь машин дээр Светагийн зорж байсан эд ангийн зоргодост яаж илэрч байгааг:

“Прощай гэж хэлсэн өөрийнхөө дууг таньсангүй. Света үг ч дуугаралгүй огцом эргэж хутга тохируулдаг бариулаа ууртай дугтарч нарийвчаа зорж эхлэв. Энэ л лав гологдол боллоо гэдгийг би туршлагаасаа мэдэж байлаа. Хутгаа хэт гүнзгий зоосноос хиншүү ханхлан хутга харлаад солонгын өнгөтэй халуун зоргодос п-р-р-р-о... хэмээн дугуйрч байснаа ...щай гэж тэнийгээд шалан дээр унав” хэмээн үйлдэл, сэтгэл хоёрын хооронд уран нарийн холбоо тогтоож, бас нэлээн хөгжилтэй дүрсэлсэн байдаг. “Прощай” гэдэг үгийг энд гарчиг болгосон нь санамсаргүй хэлсэн нэг үг хэрэг тариад зогсохгүй, Света охины сэтгэлийг таниулж, бага зэрэг хошигнолтой дүрслэлдээ суурь машины зоргодсоор хэлүүлж буй тэр үг нэг ёсондоо Светагийн амнаас гарч байгаа хариу, гунигтай сэтгэлийнх нь илэрхийлэл болсон нь дүрслэлийн ярууслыг гойд олсон уран сайхны шийдэл гэмээр ажээ.

Ж.Лхагвын уран сайхны сэтгэлгээний энэ онцлог орчуулгад нь ч мөн нөлөөтэй байсан гэдгийг үгүйсгэх аргагүй юм. Ерөнхийдөө орчуулгын зохиолоо сонгохдоо нэгдүгээрт, өөрийнх

¹² Доктор, профессор, МУБИС

нь дүрслэн сэтгэх онцлогт нийцтэй, хоёрдугаарт, тухайн цаг үедээ шинэлэг бүтээл хэмээгдэн олонд танигдсан, гуравдугаарт, Монголтой холбоотой буюу Монголын сэдвээр бүтээл туурвил хийж, дурсамж, сэтгэгдэл үлдээсэн, заримтай нь танилын холбоотой зохиолчдыг сонгож авсан байдал ажиглагддаг. Түүний орчуулгын зохиолуудыг харьцуулж үзвэл дараах хэдэн аргыг түгээмэл хэрэглэдэг байсан нь харагдаж байна.

Нэгдүгээрт, *утга тодруулж орчуулах зарчим*. Яруу найрагт давамгайл, монгол шүлгийн жаягийг баримталсан чөлөөт хэлбэрийн орчуулга Ж.Лхагвын хувьд Ц.Дамдинсүрэнгийн “Алтан загасны үлгэр” зэрэг зохиолын орчуулгад баримталж байсан аргатай үндсэндээ төстэй. Жишээ нь, Е.Исаевын “Суд памяти”, “Даль памяти” гэдэг хоёр найраглал тухайн үедээ сэтгэлгээний шинэлэг түвшинд бичигдсэн гэж шуугиулсан зохиолууд. “Суд памяти”-г Ж.Лхагва орчуулсан.

Он шёл в засеянный простор,
В зарейские поля.
Вокруг него во весь напор
Работала земля.
Вся до корней напряжена,
Вся в дымке голубой...

Рейн мөрний чанад
Элчилгүй өргөн талд
Бодол болсон хүмүүн
Бор шороо туучна
Үр цацсан талбай
Үүлгэр мөртлөө чамбай
Хөх суунаг татах нь
Хөл хүндэрсэн эхнэр шиг

Энд “Он шёл” гэсэн дискурсын зангилааг “Бодол болсон хүмүүн Бор шороо туучна” гэсэн нь тухайн зангилаан дээр өгүүлэмжийн санааг төвлөрүүлсэн байна. Үүнийг ажиглахад, нэгдүгээрт, зохиолчийн баатаргаа хандаж буй цаад санааг дэлгэрүүлсэн, хоёрдугаарт, “хүмүүн” гэдэг ерөнхий хийсвэр нэрээр утгыг тодруулсан байдал харагдаж байна.

Стоял по правилам по всем
Он, двадцати трёх лет, —
В полынный цвет железный шлем,
Мундир — в полынный цвет.

Хорвоод өр авцаагүй
Хорин гурван нас
Бүдэг ногоон дуулга
Бүрэн тоног хувцас

/Е.Исаев. Суд памяти./

Утга тодруулж орчуулахдаа аль болох монгол хэл, сэтгэхүйн нарийн нандин зүйлсийг түлхүү хэрэглэх эрмэлзэлтэй байжээ. “Стоял по правилам по всем, Он, двадцати трёх лет” гэдгийг “Хорвоод өр авцаагүй Хорин гурван нас” гэх жишээтэй.

Утга тодруулах дотроо дээрх байдлаар *утга дэлгэрүүлэхээс гадна утга ялгаруулж орчуулах* аргыг зайлшгүй байдлаар хэрэглэж байсан жишээ мэр сэр ажиглагдав.

Приснись мне, а то я уже забываю,
Что надо тебя мне любить и беречь.
Приснись, не сердись, я ведь тоже живая!
Приснись, прикоснись.
Можешь рядом прилечь.

Зүүдэнд ирээч!...
Эс тэгвэл би чамайг мартаж
Энхрийлэн хайрлах сэтгэлээ гээх нь
Амьд хүн шүү дээ би,
Уурлаад яахав, зүүдэнд ир!
Амьсгааг чинь мэдэрч,
Аяыг чинь дагамаар ойртож ир!

/Р.Казакова. Зүүдэнд ирээч/

Энд “прикоснись, можешь рядом прилечь” гэдгийг “Амьсгааг чинь мэдэрч, Аяыг чинь дагамаар ойртож ир” гэсэн нь “биеэрээ хүрэлц, зэрэгцээд хэвт” гэснээс илүү гойд яруусалтай болжээ. Мөн утга тодруулж орчуулахдаа мэдрэмжээ дагаад чимэг нэмэх тохиолдол байна.

Я остров, я атолл, коралл,
и среди бела дня
мужчина, как большой корабль,
уходит от меня.

Гэрэл тансаг шүрэн арал билээ би
Гэтэл эр хүн, хөлөг онгоц шиг
Гэгээн цагаан өдрөөр
Гэнэт намайг хаяж одлоо

Ер нь чимэг нэмэх арга яруу найргийн орчуулгад найруулгыг яруу тансаг болгодог, гэхдээ орчуулагчаас чамгүй авьяас, ур ухаан, нарийн мэдрэмж шаарддаг чимхлүүр ажил. Учир нь сонголтоо буруу хийх аваас цаад эхийн өнгө аяс, утгын шиж чанарыг гажуудуулах магадлалтай тул яг л донжийг нь олох хэрэгтэй.

**Я родился — нескладным и длинным —
в одну из душевных ночей.**
Грибные июньские ливни
звенели, как связки ключей.

Ус тунасан нойтон шөнөөр би
Урт улаан юм төрсөн гэдэг
Мөнгөн түлхүүрийн хэлхээ шиг
Мөөгөн зүс шаагиж байсан гэдэг.

/Р.Рождественский/

Энд “нескладный и длинный”, “душные ночи” үгнүүдийн яс утгыг барьж орчуулья гэвэл тийм ч яруу тансаг болно гэхэд хэцүү. Тийм учраас “Урт улаан юм”, “Ус тунасан нойтон шөнө” гэх мэт тодотголын түвшинд ихээхэн хувиргал хийснээс гадна “связки ключей” гэдгийг “мөнгөн түлхүүрийн хэлхээ” гэхэд сая яруу найраг төрхөө олсон байна.

Снятся усталым спортсменам рекорды.
Снятся суровым поэтам *слова*.

Ядарч сульдсан тамирчин
Аваргын амжилт зүүдэлнэ.
Яруу найрагч
Алт шиг үг зүүдэлнэ.

/Р.Рождественский. Эзгүй арал./

Утга тодруулж орчуулах явцад орчуулагчийн авьяас амаа авч давхих морь аятай цалгиж, орчуулгаа өөрийн дүрслэлээр баяжуулах тохиолдол бишгүй байна. Энэ бол яах аргагүй орчуулгад яруу найрагчийн мэдрэмж, зохиолчийн дүрслэн бодохуй оролцоод эхэлж байна гэсэн үг.

Реки Сибири,
как всякие реки,
начинаются ручейками.

Сэм хуйвалдах мэт
Далдуур нийлэх горхидоос
Сибирийн их мөрөн эхтэй юм.

Гол мөрнийг бүрдүүлэгч горхинууд ийнхүү “сэм хуйвалдах мэт далдуур нийлдэг” гэсэн дүрслэл эхэд харагдахгүй байна. Ингэж дүрслэлийг баяжуулсан нь шүлгийн хэмнэл, холбоцыг жигдлээд зогсохгүй, байгалийн сайхныг чихэнд сонсогдож нүдэнд харагдтал буулгаж, орчуулгыг яруусалтай болгожээ гэж үзүүштэй юм.

Шальные,
покрытые пеной сивой,—
реки ведут разговор...

Хөөсөн дороо
Манцуйд юм шиг хөлбөчиж
Хүүхэд адил эрх хонгор
Эхтэй юм...

/Р.Рождественский. Гол мөрөн далай

Энд мөн “шальной” гэдэг үгийн цаад санааг өөрийн дүрслэлээр баяжуулж, “манцуйдаа хөлбөчих эрх хонгор хүүхдийн” дүрслэл оруулж ирж байх жишээтэй.

Ийнхүү утга тодруулж орчуулах зарчмыг баримтлахдаа Ж.Лхагва монгол хэл, сэтгэхүйн онцлогт аль болох нийцүүлж, хэлбэрийн төдий биш, монгол уншигчид наалдацтай мөн чанарын хувиргал хийх чиглэлийг түгээмэл баримталж байжээ.

Хоёрдугаарт, утга ерөнхийлж орчуулах зарчим. Ялангуяа газар усны нэр, оноосон нэрийг орчуулахад, тэр тусмаа яруу найрагт ямар нэгэн хэмжээгээр хувиргал хийх хэрэгтэй болдог. Энд түгээмэл хэрэглэдэг аргын нэг бол утга ерөнхийлөх арга юм. Ж.Лхагва энэ аргыг байнга хэрэглэдэг байжээ.

Вдруг —
ведешь меня
в леса!
Вдруг —
в Сахары!

Гэнэт намайг ойд хөтөлж
Гэнэгүй байхад **цөлд хаяна**

/Р.Рождественский/

Энд “Сахарт хаяна” гэж орчуулбал өөдтэй юм болохгүй гэдгийг орчуулагч сайн мэдэж байгаа учраас “цөл” гэсэн ерөнхий утгаар нь хувиргасан байна.

Поэзия - мужичье дело,
вологий труд, солёный пот.
Зачем же
Орлеанской девой
в поэты девочка идёт?

Яруу найраг эр хүний ажил
Ядаж байж дусаасан шорвог
хөлс
Зовлонт энэ үйлсийн алдар өөд
Зоригт бүсгүй яах гэж мацна вэ?

“Орлеанская дева” */буюу Жанна д’Арк/* бол түүхэн бие хүн (Ф.Шиллерийн жүжиг, П.Чайковскийн дуурь зэрэг томоохон бүтээлийн гол дүр) бөгөөд уг нэрийг “зоригт бүсгүй” гэсэн ерөнхий нэрээр орчуулсан байна. Түүнээс гадна энэ шүлгийн орчуулгад ур ухаан зарсан сонирхолтой шийдлүүд байгаа юм. Жишээ нь, “вологий труд” (хүчир хөдөлмөр) гэдгийг “солёный пот”-той нь нийлүүлээд “ядаж байж дусаасан шорвог хөлс” гэж тун гайхалтай орчуулсан. “Зачем же... в поэты девочка идёт?” гэдгийг “яруу найрагч” гэдэг үгэнд баригдалгүй, мөн л ерөнхийллийн түвшинд хувиргал хийж “Зовлонт энэ үйлсийн алдар өөд ... яах гэж мацна вэ?” гэсэн байна. Ийнхүү энд утгыг ерөнхийлөх, мөн тодруулах аль алийг хослуулсан онцлог ажиглагдаж байна. Уг шүлгийн төгсгөлд харин Жанна нэрийг хэвээр хадгалж зүүлт тайлбар хийсэн шиг байгаа юм. Энд нэгдүгээрт, орчуулагч өөрөө судалгаатай хандсан, хоёрдугаарт, танин мэдэхүйн ач холбогдлыг нь чухалчилсан талтай гэж хэлэхээр байгаа юм.

Гуравдугаарт, инверс буюу утгыг нь тонгоруулж орчуулсан тохиолдол ажиглагдаж байна. Энэ нь гол төлөв үндэсний сэтгэлгээний шалтгаантай бөгөөд өөр өөр язгуур бүхий хэл хоорондын орчуулгад логик чанартай хувиргал хийхэд туйлын оновчтой арга гэдгийг Ж.Лхагва орчуулгадаа харуулсан байна. Жишээ нь:

Ийнхүү Жагдалын Лхагвын орчуулгыг ажиглахад ихээхэн бүтээлч, гоо зүйн үүрэг зорилгыг ямагт тэргүүн зэрэгт тавьсан, судалгаатай, өөрийн гэсэн арга зүй, хувиргалын зарчимтай сайн орчуулгууд байна.

Жагдалын Лхагва бол нэн түрүүн хүүрнэл зохиолын төрлөөр өөрийн гэсэн уран сайхны ертөнцийг бүтээсэн ХХ зууны монголын уран зохиолын томоохон төлөөлөгч. Гэвч тэр бас яруу найргийн билэг авьяастайгаа харуулж яруу найраг, үргэлжилсэн үгийн олон зохиол орчуулсан, улс түмнүүдийн соёлын элч байсныг мэндэлснийх нь 80 насны ой тохиож байгаа энэ цаг мөчид бахархан тэмдэглэхэд таатай байна.

Ашигласан эх сурвалж:

- М.М.Бахтин. Эстетика словесного творчества. М., 1986
М.Л.Гаспаров. Очерк истории русского стиха. М., 2002
Е.Исаев. Ухаан бодлын цааз (Ж.Лхагвын орчуулга). 1987
Р.Казакова. Хүүхэн заяа (Ж.Лхагвын орчуулга). 1986
Ц.Магсар. Яруу найргийн орчуулгын уран чанарын тухайд. “Орчуулгазүй” сэтгүүл. 2015, №4.
Ю.Нагибин. Цэнгэг цөөрөм (Ж.Лхагвын орчуулга). 1978
Р.Рождественский. Эргэх хорвоо (Ж.Лхагвын орчуулга). 1984
К.Н.Яцковская. Поэты Монголии ХХ века. М., 2002

Резюме: Статья под названием “Некоторые наблюдения над переводами Жагдалын Лхагва” посвящена 80-летию со дня его рождения. Знаменитый монгольский прозаик Ж.Лхагва, активно занимаясь переводческой деятельностью, познакомил монгольских читателей с творчеством таких замечательных русских писателей, как Е.Исаев, Р.Казакова, Ю.Нагибин, Р.Рождественский и др. Его переводы поэтических текстов отличались свободной манерой, гибкостью подбора аналогичных образных средств и мастерством художественно-эстетического оформления. В целях трансформации качественных показателей художественных текстов переводчиком больше применялись такие переводческие способы, как конкретизация, генерализация, инверсия, расширение эпитетами и другими собственными образно-выразительными средствами.